

Charakterystyka dialektu śląskiego

Autor: Izabela Winiarska

Cechy językowe dialektu śląskiego

Realizacja najważniejszych cech decydujących o podziałach na dialekty polskie na terenie Śląska przedstawia się następująco: Na całym obszarze występuje wymowa udźwięczniająca ostatnią głoskę pierwszego wyrazu w połączeniach wyrazowych, typu: tag_robili, mógłbyż_mi (pomóc). Mazurzenie na Śląsku jest nierównomierne, wyraźnie różnicuje jego terytorium na dwie części: północną mazurzącą (gwary: opolskie, kluczborskie, niemodlińskie) oraz niemazurzącą, obejmującą znaczną część Śląska środkowego (gwary: prudnickie, okręg gliwicki centralny) i południowego (gwary: cieszyńskie, pogranicze śląsko-laskie). Mazurzenie występuje też na pograniczu śląsko-małopolskim, (tj. na ziemiach, które w odległej przeszłości stanowiły ziemie małopolskie), w pasie od Grzawy nad Wisłą po Tarnowskie Góry. Obecnie wymowa ta zachowana jest szczątkowo, ustępuje pod wpływem języka ogólnopolskiego, u tych samych osób często przeplatają się oba typy wymowa, na przykład: corne || czorne. Na samym południowo-wschodnim pasie niemazurzącego Śląska Cieszyńskiego wyróżnia się region jabłonkowski, na którym spotyka się wymowę, typu sziano, cziasny, czyli sziakanie lub jabłonkowanie. Cecha ta występuje w gwarach śląskich w okolicach Jabłonkowa (także w okolicach Istebnej, Bukowca, Mostów, Koszarzyska, Gródka). Poczucie innej niż w języku ogólnopolskim mowy Ślązaków łączy się także z wyraźną rozróżnieniem samogłosek a, o, e jasnych i pochylonych. Samogłoski pochylone (ścieśnione), często jako kontynuanty wcześniejszych długich a, o, e, regularnie zachowały się w gwarach dialektu śląskiego jako samodzielne głoski, które Ślązacy w zależności od miejsca i regionu wymawiają odpowiednio: o pochylone jako ou, np. droużki, czyli dźwięk nietożsamy ani z o, ani z u, bliski wymowie staropolskiej. Niekiedy w wymowie Ślązaków samogłoska ta przechodzi w dźwięk słyszalny jako u, odpowiednik ortograficznego ó, na przykład: pozór. e pochylone jako y, np. ubolywa ‘ubolewa’, śniyg ‘śnieg’ lub jako ey, czyli dźwięk o brzmieniu pośrednim między e oraz y. Na całym Śląsku [e] w słowie nie wymawia się jako i ni, na południowym zaś – i w części rzeczowników rodzaju nijakiego zakończonych w piśmie w wymowie ogólnopolskiej na e, typu weseli || wiesieli ‘wesele’; a pochylone jako kontynuant dawnej samogłoski ścieśnionej w gwarach północnośląskich brzmi jak oł, na pozostałym obszarze Śląska jako o. O systemowym charakterze tej samogłoski świadczy to, że może pojawiać się ona regularnie, w stałych pozycjach w wyrazach, między innymi:

- w zakończeniach form M. lp. rodzaju żeńskiego niektórych zaimków, przymiotników i imiesłowów przymiotnikowych: biednoł, ukochanoł, naszoł (gwary: sycowskie, opolskie, niemodlińskie, prudnickie), staro, dobro, naso || naszo (pozostałe regiony Śląska).
- a pochylone regularnie występuje w niektórych formach czasowników, na przykład w 3. os. lp. czasu przeszłego rodzaju męskiego, na przykład: miejszkoł, mioł, boł sie, widzioł, tworzy regularne opozycje: miejszkała, miejszkało, miała, miało itd.
- na końcu rzeczowników niektórych rodzaju żeńskiego zakończonych na -ja lub -‘a, wiezo, wiezoł, w rzeczownikach zapożyczonych, typu familijo (w tej grupie coraz częściej pojawia się w wygłosie a pod wpływem polszczyzny ogólnej familija oraz pod wpływem innych form, w których regularnie pojawia się a, na przykład: ziemia, szyja || syja).
- w dopełniaczu lp. części rzeczowników rodzaju nijakiego, typu pici, jedzynii, na przykład: weselo || weseloł, wiesielo, bo wiesieli || weseli, konopio (tj. konopia), podobnie: z łOpołoł.
- w środku wyrazu (rdzeniach i przyrostkach) w różnych częściach mowy: joł, grołfa, nołs, wojołki, borołki, cołpka, drołpka (gwary: sycowskie, opolskie, niemodlińskie, prudnickie), zomek, Polokiem, stow (ale w stawie), joch był, zbonku (dzbanku), kwiotki, siemieniotko, chwolić.
- rz (ołrz) || or (na Śląsku Cieszyńskim) jako odpowiednik brzmieniowy ogólnopolskiego -arz, np. farorz (fararz ‘proboszcz’), gospodarz, -ok (oł) jako odpowiednik fonetyczny formantu -ak, typu biydok, biydołk, częsty w nazwiskach Ślązaków, typu Durczok, podobnie w wielu historycznych już formacjach (z nieużywanym już współcześnie formantem) -oł, jak gouroł, gourołł itp. Regularność wystąpień samogłosek pochylonych w określonych formach gramatycznych czy zakończeniach wyrazów wskazuje na ich żywotność i wciąż systemowy charakter. Samogłoski pochylone pojawiają się także (zgodnie z regułami rządzącymi ich obecnością w języku) w nowych wyrazach, które nie są dziedzictwem staropolskim, lecz trafiły do języka stosunkowo niedawno, na przykład: awario (awaria), tradycjo, według analogii do wielu innych rzeczowników rodzaju żeńskiego o miękkim typie odmiany, podobnie eksportowoł Ślązak odmienia tak samo jak widzioł. W wymowie Ślązaków często zachowują się wymiany samogłosek jasnych i pochylonych, na przykład stow – stawie, analogiczne do tej, która w języku ogólnopolskim zachowana jest w typie dwór – dworu. W wielu formach obecność samogłosek pochylonych w wyrazach pozwala się wytłumaczyć rozwojem historycznym tych form. Ponadto samogłoski a, o, e przechodzą w o, ou, y przed spółgłoskami: m, m’, n, n’, l, l’, r, rz, na przykład:
- -o jak u lub ou: czerwune, dómki, łzouma, starzikouma

- -e jak y lub i: fundatorem, po naszymu
- -a jak o || oł, niekiedy ó: błoznować Inna niż w polszczyźnie standardowej i niejednorodna na całym obszarze śląskim jest wymowa {tt}231|samogłosek nosowych{/tt}. Różnica dotyczy zarówno barwy tej głoski, jak i sposobu realizacji tak zwanego {tt}212|rezonansu nosowego{/tt}. Brak też występującego w innych gwarach Polski paralelizmu między wymową samogłosek nosowych i połączeń samogłoski e ze {tt}283|spółgłoskami nosowymi, typu eN{/tt}. Samogłoskę zapisywana w języku literackim jako ę na terenie północnego Śląska wymawia się:
 - jako nosowe a, an || an, na przykład: rankouma. Tak wymawiana jest ta głoska w środku wyrazu po spółgłoskach twardych
 - jako nosowe y || yn, na przykład: pielyngnowali, rzyndzie, pinyndze, ciynżko po spółgłoskach miękkich i tzw. historycznie miękkich w gwarach Śląska środkowego
 - na końcu wyrazu odpowiednik literackiego ę wymawiany jest na znacznej części Śląska jako a, przy czym charakterystyczną cechą jest całkowita {tt}45|denazalizacja{/tt}, np. mom ciotka Mańcia, maluja, na msza, już robia W zachodniej części dialektów śląskich (w Prudnickim, Krapkowickim) panuje wymowa szeroka ę jak a nosowe, niezależnie od poprzedzającej spółgłoski, na przykład cianżki, rzandzie, widza ciotka itp. W przeważającej części środkowej części Śląska odpowiednikiem ogólnopolskiej samogłoski ę jest:
 - w środku wyrazu samogłoska y nosowe, niezależnie od tego, czy występuje po spółgłoskach miękkich, czy też twardych, np. ciynżko, gymba
 - na końcu wyrazu zaś a nosowe, które często {tt}45|pozbawione jest nosowości{/tt}, na przykład: widza Inna jest wymowa tej samogłoski na samym południu Śląska. W gwarach cieszyńskich samogłoska odpowiednikiem ogólnopolskiej samogłoski ę jest:
 - y nosowe w środku wyrazu, na przykład: ciynżki, rzyndzie
 - e (z {tt}45|utrata nosowości{/tt}) na końcu wyrazu: widze ciotke. W południowośląskich gwarach jabłonkowskich samogłoska ta wymawiana jest następująco:
 - w środku wyrazu podobnie jak w Cieszyńskim, a więc ciynżki, rzyndzie
 - na końcu wyrazu jak ym lub em, na przykład: widzimy ‘widzę’, zimem ‘zimę’. W gwarach Śląska w przeciwieństwie do pozostałych gwar polskich, nie ma odpowiedniości (zależności) między sposobem wymowy {tt}231|samogłosek nosowych{/tt} a realizacją połączeń en, eń, np. ciemny, dzień. Częstym zjawiskiem w gwarach śląskich jest powstawanie wtórnych samogłosek nosowych, zwłaszcza na końcu wyrazów, np. wiem, umiem, starym mogą brzmieć jak wian umian lub wia lub wyn lub wiy, staryn. Samogłoska nosowa tylna, czyli nosowe o, która w języku literackim zapisywana jako ą, w dialekcie śląskim na przeważnie {tt}304|wymowę zwężoną{/tt}, na przykład: ślunski, plundrowali. Na końcu wyrazu najczęściej wymawiana jest jako oum, np. chodzoum. {smoothgallery image=M918.gif&title= caption= } W gwarach śląskich często dochodzi do zmiany barwy samogłosek w określonych połączeniach. Na przykład ogólnopolskiemu {tt}199|-aj, w wygłosie wyrazu{/tt}, na przykład w formie rozkaznika daj czy tutaj, odpowiada gwarowe -ej, dej, tukej, Michale, dej pozór na bilet. Tę cechę dzieli polszczyzna śląska z innymi gwarami Polski zachodniej. Na południu Śląska w gwarze jabłonkowskiej występuje {tt}4|akcent inicjalny{/tt} – na pierwszej sylabie wyrazu, jest to wyraźny wpływ języków grupy czesko-słowackiej. Na pozostałym obszarze Śląska Cieszyńskiego ten typ akcentu występuje obocznie z typowym dla polszczyzny {tt}5|akcentem{/tt} padającym na przedostatnią sylabę w wyrazie. Na pozostałym obszarze śląskim, podobnie jak w języku literackim, panuje akcent paroksytoniczny. Inny natomiast niż w języku literackim i innych gwarach jest także ogólny rytm zdania. Charakterystyczna jest też inna postawa wymawianiowa, tj. cofnięta ku tyłowi i lekko obniżona. Łatwo tę cechę zauważyć, gdy porównamy wypowiedzi tych samych osób w gwarze górnośląskiej i w standardowym języku ogólnopolskim, na przykład: Która godzina?: Wela jest? Kera godzina? Był Pan tu już?: Był żeż_ już tu? Chopie, czyś ty już tukej był? Możesz mi pomóc?: Mógbyż_ mi poumóc? Czy byż_ mi móg poumóc? Przyda ci się taki?: Nado ci się taki? Przido ci się taki? Wszyscy ludzie tak robili: Wszystkie tag robili. Wszyscy ludzie tag_robili Michale, pilnuj biletu! Michał, dej pozór na bilet. Michale, pilnuj mi tego biletu W kwietniu kwitną kwiatki Kwiotki kwitno we kwietniu W kwietniu kwitno kwioty Cecha ta słabnie, a nawet zanika w wypowiedziach z wyższym wykształceniem, zwłaszcza młodych, które opanowały polszczyznę literacką i posługują się w nią w życiu zawodowym. Gwary śląskie cechuje wymowa typu trzi, trzimać, czyli zachowanie tak jak w dawnej polszczyźnie samogłoski i po rz, historycznie miękkim r’, podobnie jak na Podhalu i miejscami gdzie indziej w Małopolsce, np: wierzi, krziwda W mowie starszego pokolenia w różnych miejscach na Śląsku zdarza się wymowa typu {tt}102|rżeka{/tt}. W gwarach Śląska południowego, w Jabłonkowskim i Cieszyńskim, miękkość zachowana jest także po spółgłoskach dźwiękowych, historycznie miękkich: szy, żi, czy. Cechą ogólnośląską jest wymowa jegła ‘igła’, wymowę taką spotykamy też w czeskim (jehla), językach łużyckich jegła, johła i kaszubskim (jegła). Cechą fonetyczną gwar śląskich jest tendencja do uproszczenia grup spółgłoskowych, typu szczelać, kraś (zamiast kraść), osłabienie głoski ł w połączeniach, typu ch(ł)op, g(ł)owa, spłynięcie połączenia r+z w rż, na przykład: marznie, gosdpodarstwo. W gwarach śląskich wyrazistą cechą jest również wymowa połączeń chrz, chw, chc jako

krz, kw, kc. Zdarza się także mieszanie tych połączeń, na przykład: rehtou r, rektour ‘nauczyciel’. Zaimek kto, który często brzmi jako fto, ftóry. Cechą śląską, zwłaszcza części zachodniej, którą dialekty tego regionu dzielą z innymi gwarami Polski zachodniej, jest tendencja do wymowy, typu wszyscy. W dialekcie śląskim (gwarach południowego Śląska) samogłoski często wspierane są dodatkowymi spółgłoskami, w tym rzadkimi i niespotykanymi w innych dialektach spółgłoską w, na przykład: wajco, wajecznicza, ponadto h, które spotykamy w takich formach, jak: hangrys || angryst (ogólnopolski agrest) czy hyndyk (ogólnopolski indyk). Dialekt śląski, jak praktycznie cała Polska zachodnia, w przyimkach w/e, z/e zachowuje postać rozszerzoną, na przykład: we wodzie pływają wyngorze, u nas we Woźnikach. Układ ważniejszych cech fonetycznych w wyodrębnionych przez Alfreda Zarębę podregionach śląskiego obszaru regionalnego przedstawia się następująco: Gwary (zespół gwarowy) Mazurzenie (syja, capka), jego brak (szyja, czapka) lub jabłonkowanie (sziakanie) sziaary, czias wymowa ę w śródgłosie po spółg. mięk-kich pięta, po spółg. twar-dych zęby wymowa ę w wygłosie widzę tę krowę Wymowa grupy EN Wymowa a pochylonego jak oł stołw, joł lub o stow, jo Inne (m.in. akcent, końc. 2. os.lmn. czasu ter., pomieszanie odmiany twardo -i miękkotematowej przym.) jabłonkowski sziaary, czias pinta / piynta zymby widzym ||widzem ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stow, jo akcent inicjalny cieszyński szyja, czapka pinta / piynta zymby widzym| widzem || widze ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stow, jo cioungnie (wymowa ą w śródgłosie) pogranicze śląsko-laskie

szyja, czapka piynta na poł. || pianta na półn. ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stow, jo na półn. gw. przejściowe, cechy polskie i czeskie okręg gliwicki centralny szyja, czapka pinta, zymby widzą || widza tą|| ta krową ||krowa ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stow, jo pogranicze śląsko-małopolskie syja, capka pinta zymby widzą || widza tą|| ta krową ||krowa ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stow, jo brak młp. przejścia -ch>-k, byłech, a nie byłek pogranicze gliwicko-opolskie syja, capka pinta zymby widzą || widza tą|| ta krową ||krowa ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stow, jo brak młp. przejścia -ch>-k, byłech, a nie byłek prudnickie szyja, czapka pianta zamby widzą|a ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stołw, joł stari (stary), żywi (żywy) niemodliński syja, capka pianta zamby/ zamby widzą|a ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stołw, joł stari (stary), żywi (żywy) opolski syja, capka pinta, zamby widzą || widza ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stołw, joł -cie piszecie kluczborski

Sycowskie syja, capka pinta, zamby pinta, zymby widzą || widza ten ciemny dzień || tyn ciymny dziyń stołw, joł

-ta piszeta woy~z (wóz), toe (to) jak w gw. wlkp. Odmiana rzeczowników W odmianie rzeczowników gwary śląskie dzielą wiele cech wspólnych z innymi gwarami polskiego obszaru gwarowego. Uwagę zwraca inny niż w polszczyźnie literackiej rodzaj niektórych rzeczowników, takich jak: torta – r. ż. (wobec ogólnopolskiego r. m. tort), serwet – r. m. (wobec r. ż. serweta), paczek – r. m. (wobec r. ż. paczka). W dopełniaczu lp. rzeczowników rodzaju męskiego, podobnie jak w innych gwarach, często obserwujemy inny niż w polszczyźnie standardowej rozkład końcówek -a oraz -u, w celowniku lp. więcej rzeczowników, zwłaszcza jednosylabowych, przybiera końcówkę -owi: bratowi, kotowi itp. W formie miejscownika lp. rzeczowników męskich: syn-u, dom-u, w gwarach śląskich panuje końcówka -e, na zasadzie wyrównania odmiany rzeczowników męskich twardotematowych. Rzeczowniki, typu bracia, księża w mianowniku lm. miejscami przybierają oboczne formy: ksiyndzowie || ksiyndzoł, ksiyndzo, bracio || braciół || bratowie W dopełniaczu lp. rodzaju żeńskiego rzeczowniki miękkotematowe przybierają końcówkę -e, na przykład: do piwnice, ze ziemie. Z kolei w dopełniaczu lm. rzeczowników żeńskich często spotykamy końcówkę -ów, na przykład kur-ów, borówk-ów (borówek ‘czarnych jagód’) itp. Końcówka -ów wkracza niekiedy do rzeczowników rodzaju nijakiego: weselów, kozaniów || koźzaniów itp. W narzędniku liczby mnogiej w odmianie rzeczowników wszystkich trzech rodzajów w części gwar śląskich uogólniona została albo końcówka -ami, na przykład dziećmi, liśćmi, albo w gwarach Śląska środkowego i północnego – końcówka -oma (-óma), na przykład: starzikouma, łzouma. Genetycznie wywodzi się z żywotnej do połowy XVI w liczby podwójnej. W gwarach śląskich obserwuje się wzajemne oddziaływanie deklinacji rzeczownikowej i przymiotnikowo-zaimkowej. Wpływem deklinacji przymiotnikowej tłumaczyć można formy D. lm. synóh w gwarach północnośląskich, który pojawia się pod wpływem D. lm. przymiotników i zaimków, np. tych dobrych. Podobne zjawisko występuje w gwarach południowośląskich w rzeczownikach przybierających w języku ogólnym końcówkę -i w D. lm. ludzich. Odmiana przymiotników i zaimków W odmianie zaimkowo-przymiotnikowej na uwagę zasługuje odmiana zaimka 3. osoby – on, ona, ono, który w przypadkach zależnych przyjmuje oboczne postaci onego, łunego, go, niego w rodzaju m. i n. oraz onej, łunej || ji || niyj (zaimek dzierżawczy zaś ma postać jejii, czyli jej oraz jejich – tj. ich). W gwarach śląskich spotkać można archaiczny już zaimek sam mający znaczenie ‘tu, tutaj’. Warto wiedzieć, że w gwarach śląskich zaimek 3. os. lm. oni (łouni) (w połączeniu w formą czasownika w lm.) występuje jako forma grzecznościowa, tradycyjny sposób zwracania się do osób zasługujących na szacunek, często używany wobec osób starszych. Warto wiedzieć, że w przymiotniki drogi, lekki, długi tworzą stopień wyższy bez wymian spółgłoskowych: drogszy, lekszy, dłuższy, co zbliża

tę odmianę do staropolszczyzny. Natomiast przymiotniki ciężki, miękki w stopniu wyższym mają postać cięższejszy i miękciejszy. Odmiana liczebników Liczebniki zachowują częściowo postaci staropolskie, za takie należy bowiem uznać występujące jako oboczne postaci trze, cztery || trzy cztery, które utrzymały się w części gwar. Także liczebnik dwa zachował w rodzaju nijakim odmianę dwie piwa. Odmiana czasowników Sposób wyrażania czasu przeszłego oraz trybu przypuszczającego, typu byłech, chciałbych, za pomocą aorystycznego ch. W lm. bylichmy, chcielibychmy. W gwarach śląskich zauważa się znaczną wariantywność, jeśli chodzi o sposoby wyrażania czasu przeszłego. Znacznie częściej niż w języku literackim końcówka czasu przeszłego nie jest związana z imiesłowem czasu przeszłego, zachowuje swój ruchomy charakter (często wsparty partykułą), na przykład: jo zech był lub po prostu jo był. W odmianie czasowników w czasie teraźniejszym często dochodzi do wyrównań tematycznych, na przykład: pod wpływem odmiany 1. os. lp. biera (tj. biore) pojawia się bierymy (nie zaś bierzemy). Uwagę zwraca też odmiana czasownika iść w czasie przeszłym: jo (zech) szoł || szeł, ty żeś szoł || szeł, on szoł, którą spotkać można miejscami na śląskim obszarze. Niekiedy czasowniki w gwarach śląskich odmieniają się według innych wzorów niż w języku standardowym, co ilustruje odmiana czasownika 1. os. trzymię || trzymia, 2. os. trzymiesz czy 1. os. dowoum, 2. os. dowosz itd. W gwarach środkowego i południowego Śląska formy trybu rozkazującego czasowników ciągnąć, żać brzmią w 2. os. lp. i ciągni, żni. Składnia Wśród zagadnień składni uwagę zwracają niespotykane w języku ogólnym sposoby łączenia zdań, między innymi niewystępujące w polszczyźnie standardowej spójniki, takie jak: iże (Powiedział, iże poczeka), coby ‘aby, żeby’ (Poproś go, coby prziszeł), zacyim ‘zanim’. Partykuła ale w gwarach śląskich pojawia się często element wzmacniający, ma inny szyk w języku literackim, Tyż_jezd ale gupi. Konstrukcje z ale są wynikiem wpływu języka niemieckiego. Zdania okolicznikowe czasu, oraz zdania warunkowe, często wprowadzane są partykułą jak, na przykład, Ale my byli na takich … też na takich…; jak choćby wczasy. Jak my tam byli…; jak my skokoli…; Partykuła choćby w przykładzie …; jak choćby wczasy…; ‘jak, jak gdyby’ pokazuje też częsty w gwarach śląskich sposób wyrażania porównania. W gwarach śląskich częściej niż w języku literackim pojawiają się konstrukcje z przyimkiem do, co ilustrują przykłady: film do dzieci, miły do kogo itp. Z kolei przynależność może być wyrażana jest za pomocą połączenia przyimka od z rzeczownikiem w dopełniaczu, na przykład: od niej cera (tj. jej córka). Konstrukcje kalki z języków obcych czeskiego, na przykład: ona ma go rada czy niemieckiego. Wpływy niemieckie także widoczne w częstych konstrukcjach biernych, Mom to już porobione. Konstrukcje w zdaniach bezpodmiotowych – To jest dziwne (To jest mu dziwne) zamiast Dziwi mnie to. Niekiedy inna jest też łączliwość przyimków, na przykład ku niekiedy łączy się w wyrazem w miejscowniku ku kościele (nie zaś jak w polszczyźnie ogólnej – celownikiem), natomiast przy – z celownikiem i przy niymu (w miejsce ogólnopolskiego przy nim). Także niektóre czasowniki mają inne niż w języku literackim wymagania składniowe, na przykład: spotkać, zaprosić, powiadomić (D. kogo? czego?) (nie zaś B. kogo? co?). Słotwórstwo i słownictwo Bogusław Wyderka we wstępie do Słownika gwar śląskich (t. 1., Opole 2000), w którym zostanie zgromadzone typowo śląskie słownictwo udokumentowane od XIX stulecia do czasów współczesnych, podkreśla specyfikę śląskiej leksyki, wynikającą z odmiennych warunków funkcjonowania dialektu: „W pierwszych powojennych latach słownictwo gwar śląskich znacznie różniło się (przynajmniej w pewnych sferach komunikacyjnych) od słownictwa innych gwar polskich. W leksyce śląskiej zachowała się spora ilość głębokich archaizmów, od wieków nawarstwiało się w niej charakterystyczne wyłącznie dla regionu słownictwo, napływały bohemizmy i kolejne warstwy germanizmów. Począwszy od 1945 r., tj. od chwili kiedy gwary śląskie znalazły się w orbicie coraz silniejszego oddziaływania polszczyzny literackiej i powojennych przemian cywilizacyjnych, w ich słownictwie następowały szybkie zmiany. Do zasobu słownictwa biernego przechodziło dawne słownictwo, zanikały też germanizmy” (najświeższy nalot germanizmów, słabo zaadaptowanych).

Słotwórstwo i słownictwo

Dla nie-Ślązaków to właśnie słownictwo i frazeologia śląska stanowi warstwę języka, która najbardziej różni gwary śląskie od polszczyzny literackiej i innych gwar. Odrębność śląskiego słownictwa, traktowanego jako całość, wynika z peryferycznego położenia regionu, odmiennych historycznych warunków funkcjonowania dialektu, uwarunkowań gospodarczych. Tymi czynnikami tłumaczymy obecność głębokich archaizmów, nawarstwiających się zapożyczeń czeskich i niemieckich, występowanie słownictwa specjalistycznego związanego z wydobywaniem węgla. Nie wszyscy jednak mają świadomość wewnętrznego zróżnicowania śląskiej leksyki w zależności od regionu.

Warstwę leksyki typowej dla regionu śląskiego tworzą przede wszystkim słownictwo związane z górnictwem, jak na przykład: gruba, hawiernia || hawiyrnia ‘kopalnia’; dawniej też góry (zachowane w nazwie Tarnowskie Góry); hawiyrz, grubiorz, bergmón ‘górnika’; sztygar || sztajger || sztajgier – ‘kierownik oddziału kopalni’; (o wysokiej pozycji społecznej sztygara świadczy fakt, że pochodzący od tego rzeczownika czasownik sztajgować, sztajgnąć ma szersze znaczenie: ‘awansować, osiągnąć wyższe stanowisko nie tylko w górnictwie’); hajer

„górnik strzałowy”; kolóna „grupa robocza”; berga lub hołda || hołda
 „wysypisko odpadów z kopalni”; szałb || szałb „miał węglowy”; karbidka
 „lampa karbidowa”; haspel || haspel || haspel „kołowrót górniczy”;
 cechownia „miejsce zebrań w kopalni”; szychta „dniówka w kopalni”; i inne).

Wrażenie odmienności słownictwa śląskiego po części może mieć podłoże w słowotwórstwie. W porównaniu do polszczyzny literackiej uwagę zwraca dosyć duża grupa wyrazów tworzonych od takich samych podstaw, ale za pomocą odmiennych niż w języku literackim cząstek słowotwórczych. Zjawisko to zauważamy na przykład w tzw. czasownikach dokonanych i pochodnych od nich innych części mowy. Ilustrują je przykłady: w części gwar śląskich pojeść odpowiada literackiemu „zjeść”; nad/e/spać – „odespać”; nawydzic (kogoś) || nawiedzic – „zwiedzić”; „odwiedzic”; dorada – „porada”; przikopać – „wykopać (coś)”; przikopować – „wykopywać”; pogłupiały – „ogłupiały”; oświycić || łoświycić || łojświycić – „zaświecić”; okómpać sie – „wykapać się”; ómurować – „wymurować”; ómalować – „wymalować”; ożarty – pod względem formalnym bliskie ogólnopolskiemu potocznemu „obżarty” (od czasownika żreć), choć w gwarach śląskich w znaczu „pijak”; podobnie jak rzeczowniki współpochodne: ożyrok, ożarciuch, łožralec – „pijak”;

Zdarzają się też sytuacje odwrotne, utartym ogólnopolskim formacjom z przedrostkami odpowiadają formy bezprzedrostkowe, na przykład gwarowe kazować wobec na-nakazywać. Podobnie ogólnopolskiemu denerwować czy zdenerwować w gwarach odpowiadają formacje nerwować (się), choć tu odmiennność spowodowana jest prawdopodobnie wpływem języka niemieckiego.

Przykład kazować wskazuje, że w gwarach śląskich, podobnie jak w sąsiadujących dialektach i dawnej polszczyźnie literackiej formant -owa- jest jako wykładnikiem wielokrotności. Podobnie też obiecować – „obiecywać”; szewcować – „naprawiać buty”;

Podobnie jak w gwarach małopolskich także na śląskim obszarze w wielu wyrazach ogólnopolskiemu roz- odpowiada gwarowe łoz-, na przykład: łozewrzic || łozewrzyć – rozewrzeć „szeroko otworzyć”; podobnie łozprawiać – rozprawiać „opowiadać”; stąd też rzeczownik łozprowki „opowiadania, opowieści”. Formant roz- także zachowuje tu żywotność (np. rozpocznąć), a także w słowach typowych dla niektórych gwar śląskich, jak: rozniymoc się – „rozchorować się”; rozfyrlać || rozkfyrlać „rozbełtać”; rozgniylić się – „rozleniwic się”;

Także niektóre rzeczowniki w gwarach śląskich tworzone są z innymi niż w języku polskim formantami. Częsty jest formant -orz (odpowiednik brzmieniowy ogólnopolskiego: -arz): elektrykorz – „elektryk”; linijorz – „linijka” (-orz tu służy do tworzenia nazwy narzędzi), kachlorz – zdun, kabaciorz – „ktoś, kto wyrzeka się swoich poglądów, narodowości”; rybiorz || rybiołrz || rybkorz „wędkarz”; choć tu pojawił się ten sam format, ale inna podstawa słowotwórcza (por. też rybnik – płd. śląskie „staw”).

Częsty jest typowy dla języka potocznego formant -ok (odpowiednik ogólnopolskiego -ak), tworzący rzeczowniki rodzaju męskiego (przeważnie nosiciele cech), np. szkolok – uczeń, brylok „okularnik, człowiek noszący bryle, czyli okulary, charlok, cherlok – „osoba nadmiernie kaszląca”; od czasownika charlać || chyrlać „kaszleć, dusić się”; jydzok „żartok”; ale też typowo śląskie szkłoki || škłoki – landrynki czy bolok || bolok „strup”;

Rys potoczny i ekspresywny charakter nadaje rzeczownikom nierzadki w gwarach śląskich formant -ol, występujący m. in. w wyrazach: chapol „samolub, ktoś, kto sobie coś przywłaszcza”; pychol – ekspresywnie „twarz, gęba”; czy -och (babioch – „babiary”) czy tworzący rzeczowniki żeńskie -ula (klachula – „plotkara”; tu rodzimy formant dodany do wyrazu przejętego z niemieckiego).

Uwagę zwraca znaczna wariantywność formantów o takich samych funkcjach, co tłumaczy się znacznym wewnętrznym zróżnicowaniem gwar śląskich, często dotyczy to: -ec || -ek: ujec || ujek – odpowiednik literackiego wujek, myśliwiec || myśliwczyk – „leśniczy, gajowy”; przedowaczka || sprzedowaczka || sklepiorka || sklepowo – „sprzedawczyni, sklepowa”; umarlok, umrzyty, umarty, umrzik – „nieboszczyk, zmarły”; ale

też wielu innych. mamulka || mamuliczka || muter || muterka ‘mama, mamusia’; stryk, swok ‘stryj’; podobnie uja, ujek, ujec ‘wujek’; tacik, taticzek, tatulek, tatuliczek ‘ojciec, tato’;, ale też ‘dziadek’; lub ogólnie ‘starszy człowiek’;.

W odniesieniu do niektórych formacji daje się zaobserwować pewne regularności. Na uwagę zasługuje przewaga na obszarze śląskim takich formantów przymiotnikowych i rzeczownikowych, które oddzielają ten obszar od gwar małopolskich w kierunku południowym. W gwarach śląskich częściej występują przymiotniki z formantem -anny (miedzianny, blaszanny) wobec częstszych w Małopolsce tworzonych za pomocą cząstki -any (miedziany, blaszany). Podobny układ ma również formant -yty || -ity, który częstszy jest na Śląsku (poza obszarami na południowy-wschód od Rybnika) niż -isty, na przykład: pioszczyty || pioszczysty ‘piaszczysty’;, soczyty || soczysty, wodnity || wodnisty. Podobnie częściej na Śląsku spotyka się też przymiotniki utworzone za pomocą formantu -aty: baniaty (wobec ‘baniasty’;), chropaty ‘chropowaty’;, liściaty, pasiaty, plaskaty (‘plaski’;) itp. Odnotować też trzeba obecność przymiotników tworzonych za pomocą cząstki -owy, jak na przykład -owy latowy ‘letni’;, blachowy.

{smoothgallery image=M851.jpg&title=”Pasiaty” i jego synonimy w gwarach śląskich&title=”Pasiaty” i jego synonimy w gwarach śląskich}Przykłady zróżnicowania słowotwórczego i leksykalnego gwar śląskich ilustruje następująca mapa:

Pasiaty i jego synonimy w gwarach śląskich. Opracowano na podstawie: Alfred Zaręba, Atlas językowy Śląska, Katowice 1972, t. 3, Katowice 1972, mapa 274.

Zachodnią część Śląska od gwar części wschodniej regionu (a także sąsiednich gwar małopolskich) charakteryzuje ponadto opozycja formantów -ka wobec -ek (zach. ogórka – wsch. ogórek), -ko || -ek (zach. kwiatko – wsch. kwiatek) czy -sko || -sk (zach. Śląsko – wsch. Śląsk).

Natomiast gwary centralne cechują się obecnością formantu -iczka w rzeczownikach: świetliczka, mamiczka, mamuliczka, na południu Śląska też: trawiczka, wiśniczka, peśniczka, paniczka.

W gwarach Śląska środkowego i południowego spotykamy formant żeński -ula, tworzący nazwy żon i córek od nazwiska lub zawodu męża lub ojca.

Na Śląsku południowym spotyka się nazwy czynności na -a/cie || -a/nie, na przykład: siacie, wianie, grzacie, lacie, na pozostałym obszarze zaś: sianie, wianie, grzanie, lanie.

Tu także pojawiają się imiesłowy bierne, jak: zasiaty, odziaty, wyśmiały, na pozostałej części Śląska: zasiany, odziany, wyśmiany.

W gwarach północnośląskich, podobnie jak w Wielkopolsce, występują rzeczowniki tworzone formantem -yszek || -yszko, kwatyszek, woryszek, słonyszko.

Na przeważającej części Śląska, poza jego częścią południową, występują rzeczowniki tworzone formantem -ewie: mrówczewie, jagodziniewie, sośniewie.

Układy słowotwórcze dialektu śląskiego potwierdzają podział Śląska na południowy, środkowy (centralny) i północny. Peryferyczne położenie Śląska powoduje, że także wiele typów słowotwórczych łączy je z dialektami czesko-słowackimi (na przykład odmężowskie -ula, -iczka: pieśniczka, kurziczka i inne) oraz na północnym zachodzie z obszarem dolnołużyckim (dialektem mużakowskim: klupk (‘kłębek’;), gurka ‘ogórek’;, wyśmiały ‘wyśmiany’; i inne). Wspólne cechy śląsko-małopolskie w części wschodniej i śląsko-wielkopolskie w północnej potwierdzają istnienie związków także z sąsiadującymi gwarami małopolskimi i wielkopolskimi.

{smoothgallery image=M852.jpg&title=”Jasnoniebieski” i jego synonimy w gwarach śląskich&caption=”Jasnoniebieski” i jego synonimy w gwarach śląskich}

{smoothgallery image=M853.jpg&title=”Wiadro” jego synonimy w gwarach śląskich&caption=”Wiadro” jego synonimy w gwarach śląskich}

Przykłady zróżnicowania słownictwa gwar śląskich ilustrują mapy:

Jasnoniebieski i jego synonimy w gwarach śląskich. Opracowano na podstawie: Alfred Zaręba, Atlas językowy Śląska, t. 3. Katowice 1972, mapa 259.

Wiadro jego synonimy w gwarach śląskich. Opracowano na podstawie: Alfred Zaręba, Atlas językowy Śląska, t. 3. Katowice 1972, mapa 293.

Niezależnie od wewnętrznego zróżnicowania słowotwórczego i leksykalnego wszystkie gwary śląskie wykazują wiele tzw. cech leksyki potocznej, z typową dla tej warstwy słownictwa wariantowością, różnorodnością (wymiennym występowaniu) formantów o podobnej funkcji, faktyczną (lub tylko pozorną) – jako taką ocenianą z perspektywy polszczyzny literackiej) ekspresywnością, niekiedy nieskrywaną wręcz dosadnością. Leksyki, którą nie-Ślązacy uznaliby za nacechowaną ekspresywnie w gwarach śląskich używa się także z kontekstach neutralnych, choć w odmianie potocznej, czego dowodzą przykłady: buła jedno z wielu określeń guza, chichry ‘śmiechy’;, chichrać się ‘śmiać się’;, chlastać ‘uderzać, bić’;, chlasnąć m.in. ‘uciąć, na przykład kawałek mięsa’;, odchlasnąć || łodchlasnąć (odchasać) ‘odciąć’;, ‘odkroić’;, ‘potrącić jakąś sumę pieniędzy’;, japać się ‘pyskować, oburzać się’; od japa, nazgrzitać kómuś ‘zbić kogoś’;, piznać ‘uderzyć’;, pochlastać ‘pociąć’;, ryczeć po kimś ‘krzyczeć na kogoś’;, galoty ‘spodnie’;, gibać się ‘uwijać się’;, zwykle w rozkazniku: gibej się ‘pospiesz się’;, mamincycek ‘maminsynek.

Podobnie jak w innych gwarach polskich, rzeczownik baba ma potoczne znaczenia ‘kobieta’; lub ‘żona’;, chłop ‘maż, mężczyzna’;, synek zaś w gwarach śląskich jest wyrazem wieloznacznym, jest kreśleniem ‘chłopca’;, ale często pojawia się też w szerszym znaczeniu ‘rdzenny mieszkaniec danej ziemi’;, na przykład: śląski synek ‘Ślązak’. Podrostek to po śląsku pochoł. Wyraz cera lub cora, który w języku literackim jest nacechowany podniośle, w gwarach śląskich pojawia się bez nacechowania stylistycznego.

Gwarę śląską niewątpliwie cechuje niezwykle obrazowa frazeologia potoczna, odwołująca się w warstwie znaczeniowej do doświadczenia potocznego, w gwarze tej występują niespotykane gdzie indziej idiomy. Oto kilka przykładów: być niysama ‘być w ciąży’;, chodzić || łazić pod berłami lub chodzić na krykach ‘chodzić o kulach’;, chodzić pod krykom ‘chodzić o lasce’;, chwolno rzić ‘chwalipięta’;, leje coś komu ‘komuś jest w czymś do twarzy’;, na przykład: Leje ci tyn ancug lub: Leje ci w tym ancugu, lać się żurym ‘udawać niezorientowanego’;, przyjść z kim na krziwe pyski ‘pokłócić się’;,

Dla gwar śląskich, traktowanych jako całość, charakterystyczna jest także wariantowość leksykalna, w tym regionie wsparta znacznym zróżnicowaniem wewnętrznym gwar śląskich. Zjawisko to ilustrują przykłady: klachula, drzistula, klyta, klekotka, melikot, pierdoła –‘plotkarka’;, klachy || klyta || klyty ‘plotka, plotki’;, łachy || łobleczenie || łobleczenie || łoblecenii, oblyk ‘ubranie’;, łoblecek ‘trój ludowy (stanik zszyty ze spódnicy)’;, marasić się || marajsić się || ciorać się ‘brudzić się błotem’;.

Gwary śląskie cechuje obecność licznych germanizmów, czyli wyrazów i zwrotów przejętych lub skopiowanych z języka niemieckiego, ale dostosowanych do rodzimego systemu odmiany. Oto kilka przykładów: ajnfach || ańfach ‘byle jak’;, ajnfachowy || ańfachowy ‘zwyczajny’;, ajmer, ajmro lub kibel ‘wiadro’;, ausdruk ‘wyrażenie, powiedzenie’;, auslynder || auzlynder ‘cudzoziemiec’;, cigareta ‘papieros’;, cug ‘pociąg’;, ek ‘róg, krawędź; fajer ‘uczta’;, ‘święto’;, fajerka ‘uczta, przyjęcie’; i ‘dawniej – żeliwny krążek na piecu węglowym’;, familijo ‘rodzina’;, stąd familoki ‘domy wielorodzinne’;, grincojg ‘zielenina, jarzyny’;, inaczej gymiza, gyburstag ‘urodziny’;, heft ‘zeszyt’;, heklować ‘szydełkować’; i heknadło ‘szydełko’;, sztikować ‘wyszywać, haftować’;, sztrykować || śtrykować ‘robić na drutach’;, kluk ‘chłopiec’;, kuklok ‘wizjer’;, kamrat || kómrat || kumrat ‘przyjaciół’;, ‘kolega’; i odpowiednio nazwy żeńskie kamratka || kómratka || kumratka ‘koleżanka’;, szmaterlok (|| mantylok) ‘motyl’;, radiska || rediska ‘rzodkiewka

Wiele form obcych współwystępuje z rodzimymi (lub przejętymi z czeskiego), co jest typowe dla regionów wielojęzycznych, potęguje różnorodność śląskiej leksyki. Zjawisko ilustrują przykłady: abfal || ściepki ‘resztki, odpadek’;, al || wyngorz ‘węgorz’;, b(ł)ozny lub szpas(y)

„żarty”, stąd też błozyn „żartowniś”, szpasować || błoznować, dar || darek || geszynk || gyszynk „podarunek”, hajmat || łojczyzna „ojczyzna”, oma, opa „starzik”, „starka”, „starzikowie”, kerchów || kierchówek || kiyrchof || smyntorz || cmyntorz „cmentarz” (wyraz zapożyczony w średniowieczu za pośrednictwem czeskim z łaciny), klajd || kiecka || szaty „sukienka” lub „spódnica” (kiecka to staropolska pożyczka z niemieckiego, odczuwana jako wyraz rodzimy), kluk || synek „chłopiec”, libsta || frelka || dziołcha „narzeczona”, bratruła || piekarniak || piekarok „piekarnik”, płat || geltag „pobory, wypłata, czynsz”, rajza || podróż, rajzować || podróżować.

Niemalą grupę śląskiej leksyki stanowią wyrazy przejęte z języka niemieckiego, które wpisują się w polski system fleksyjny, a także słowotwórczy, co wskazuje, że to właśnie polski system językowy jest „koścem” czy trzonem gwary śląskiej. Dowodzą tego przykłady: rajza „podróż”, rajzować „podróżować”, biglować „prasować” i biglosko odpowiednik ogólnopolskiego żelazko, podobnie laufrować „biegać”, luftować „wietrzyć”, luftownik „lufcik”, damfować || dampfować || dymfować „dusić”, dymfowany „duszony” (np. o potrawach), fest „mocno”, ale od tego festelnie „mocno”, festelny „mocy, silny, wielki”.

Zdarzają się też sytuacje odwrotne, przyswojony przez polszczyznę ogólną czasowniki gratulować ma w gwarze śląskiej postać oboczną gratulirować, podobnie študiować lub študirować i študynt/ka.

Pod wpływem niemieckim w gwarach śląskich występuje obcy polskiemu systemowi słowotwórczemu sposób tworzenia nowych wyrazów, na przykład bratkartofle „zasmażane kartofle, ziemniaki” czy brathering „smażony, opiekany śledź”, badykostium „kostium kąpielowy”, canpasta „pasta do zębów”, gróntfarba „farba podkładowa”, kartofelsalat „sałatka z ziemniakami”, klopsztanga „trzepak”, komuniónfest || komuninfest „przyjęcie z okazji I Komunii”, lakszuły „buty lakierki”, lyderjaka „kurtka skórzana”, nudelzupa „zupa z makaronem”, por. nudle (lp. nudel || nudla) „makaron”. Ten typ wyrazów złożonych przejętych z innych języków spotyka się w nazwach, typu kredytbank zamiast „bank kredytowy”, w języku literackim spotykają się one z dezaprobatą. Także pod wpływem niemieckim pojawiają się wahania rodzajowe, typu: adresa (zach.) wobec adres (wsch.), baraka (zach.) – barak (wsch.), torta (zach.) – tort (wsch.) i inne.

Do języków, które oddziaływały na słownictwo śląskie należy zaliczyć także języki czeski i gwary słowackie. Ze względu na bliskość terytorialną i uwarunkowania historyczne wpływy te są silniejsze na południu regionu. Do bohemizmów i słowacyzmów obecnych w części gwar śląskich należą: cesta „ulica, droga” (na południowym Śląsku), dziedzina – „wieś, osada”, hleđać „szukać, także na południu regionu”, kohut „kogut” na południu regionu || kokot w innych częściach Śląska, oblykać się, oblyc się „ubierać się”, ostuda „wstyd” (por. czes. przen. stud „wstyd”), słuchatelnica „konfesjonał” (na Śląsku południowym), spochopić (się) || spokopić (się) „zrozumieć, zorientować się”, pozor || pozór „uwaga”. Wpływem czesko-słowackim tłumaczymy podtrzymanie archaizmów, jak na przykład kołacz, która to nazwa na innych obszarach, wprawdzie znana, ale ma znacznie węższy zakres użycia, a także mieć coś rad „lubić coś” czy przeć || prać kogoś, być rod (komuś) lub przoc (komuś) „kochać kogoś”, być rod to także „być zadowolonym”.

Jak wspomniano, gwary śląskie charakteryzują obecnością tzw. głębokich archaizmów, wyrazów, czyli wyrazów (lub znaczeń), które typowe były dla wcześniejszych faz rozwojowych polszczyzny. Do takich form zaliczyć trzeba: błecha „pchła”, obocznie do skoczka || skocka, ćma || cima || ćmok || cimok „ciemność” oraz „motyl nocny” (po ćmoku || cimoku „po ciemku”), cecha „znak” i cechować „znaczyć” (jest to staropolska pożyczka z niemieckiego, tu zachowana w swym pierwotnym znaczeniu, na przykład: cecha na rękę), chrobok || chrobok || robok „robak, owad” (być może podtrzymanie wsparte wpływem czeskim), chwolba || kwolba „chwalenie się”, czelodko || czelołdko, czeludka || celodka „grupa znajomych, przyjaciół, lub dzieci”, darzyć się „powodzić się”, także o urodzajach „rodzić się”, dobytek „zwierzęta domowe”, inaczej: gadzina, gowiedź „zwierzęta domowe, zwłaszcza drób”, gniady „o człowieku opalonym lub o ciemnej karnacji” lub „o ciemnym pieczywie” (być może pod wpływem czeskim hnědy), godać || gołdać „mówić”, podobnie jak również dawny prawić (dziś nacechowany podniośle), padać (skrócone z powiadać) „mówić”. (Warto tu zwrócić uwagę na rozróżnienie

stylistyczne i semantyczne godoć ‘mówić gwara śląską’;, mówić ‘posługiwać się polszczyzną literacką’), godka – ‘mowa, powiastka, bajka’;, Gody lub Godnie || Godne || Godni Świynta ‘Boże Narodzenie’;, gorzeć || goreć ‘palić się’;, także przymiotnik gorki ‘gorący’;, kierz || krzak ‘krzak’;, kwiść ‘kwitnąć’;, latosi || latosiny ‘w tym roku’;, łośki (rok) ‘poprzedni, ubiegły (rok)’;, liszka ‘lis, lisica’;, lutować się kómu ‘żalić się, uskarżać się’; (por. luty ‘srogi’;, stpol. lutościwy ‘litościwy’), łożka ‘łyżka’;, łojce || łojcowie ‘rodzice, ojcowie’;, łonaczyć || łonacyć ‘robić coś, wykonywać jakąś czynność’;, mianować się ‘nazywać się’;, modry ‘niebieski, por. wyrażenie modro kapusta, mulorz ‘murarz’;, nabrusić – ‘naostrzyć’;, nasuć ‘nasypać’;, nawarzyć ‘ugotować’;, nimoc ‘choroba’; i nimocny || niemocny ‘chory’;, nieskorzisz, niyskoro ‘później, późno’; (podtrzymanie znaczenia być może pod wpływem czeskim), pośnniodać || pośniołdać || pośniydać ‘zjeść śniadanie’;, ochyndożyć sie (|| okludzić sie) – ‘ubrać się odświętnie’; (por. staropolskie ochędożyć), partyka ‘kromka chleba’;, reż ‘żyto’;, stąd też rżany, rżanny, reżny ‘żytni’;, rzezać – ‘rznąć’;, rzykać – ‘modlić się’;, skład ‘sklep’;, spuszczać się na kogoś ‘polegać na kimś’; (częste w dawnej literaturze religijnej), statki ‘naczynia kuchenne’;, suć ‘sypać’;, szaty ‘sukienka’;, szczeka || scka || szczynka ‘szczęka’; (bez wtórnej nosowości), tesno ‘tęskno’; (podtrzymane pod wpływem języka czeskiego), w tygodniu ‘w tygodniu’; (prawdopodobnie wsparta czeskim týden, tydne), w gwarach śląskich także tygodzin, uciecha ‘radość’;, ‘wesołość’;, uroda ‘urodzaj’;, urodny ‘przystojny’;, wždycki || dycki || wdycki, zawdy ‘zawsze, wciąż’;, prawić – mówić, prawy - prawdziwy, statki ‘naczynia kuchenne’;, uciecha ‘radość, wesołość’;, wieczerso(ł) ‘kolacja’;, wieczersać ‘jeść kolację’;, wilija, wilijo &lsquo>wigilia’;, wilijować ‘spożywać wigilię’;, wyrch ‘góra, piętro’;.

Wiele spośród wymienionych wyrazów w języku ogólnym występuje, ale w innym znaczeniu niż w gwarach śląskich. Warto tu dodać kilka innych przykładów słownictwa, które w gwarach śląskich pojawia się w innym znaczeniu niż w polszczyźnie ogólnej (także w odmianie potocznej): cham ‘człowiek skąpy, sknera’;, stąd po śląsku chamić się ‘skąpić’; oraz przymiotniki chamliwy, chamowaty, chamiaty mające obok znaczenia ‘skąpy’;, także takie jak w polszczyźnie ogólnej ‘człowiek bez ogłady’;, naskrobać || naszkrobać ‘naobierać, np. ziemniaków, jabłek’;, obalić (sie) ‘przewrócić się’;, opryskać (sie) ‘pochlapać (się)’;, osmolić || losmolić kogoś ‘zlekceważyć kogoś’;, parada ‘strojniś’;, paradnica ‘strojnisia’;, paradzić sie ‘stroić się’;, pierdoły ‘plotki’;, płaczka ‘łza’;, płachta ‘prześcieradło’;, płat || geltag ‘pobory, wypłata, czynsz’;, pogorszyć kogoś ‘zdenerwować kogoś’;, pogorszyć sie na kogoś ‘zdenerwować się na kogoś’;, porachować ‘policzyć’; (dawna pożyczka z niemieckiego, w języku ogólnym używana z znaczeniu przenośnym), potracić (sie) ‘pogubić się’;, zabrać się ‘przytyć’;, zabrany ‘bogaty’; oraz ‘gruby’;. Literatura:

Bożena Cząstka-Szymon, Jerzy Ludwig, Helena Synowiec, Mały słownik gwary Górnego Śląska, Katowice 2000. Z tego słownika zostały zaczerpnięte przykłady w niniejszym opracowaniu.

Słownik gwar śląskich, pod red. B. Wyderki, t. 1. i następne, Opole 2000.

Alfred Zaręba, Atlas językowy Śląska, t.1-7, Kraków-Warszawa 1969-1989.